

V I N K O

M Ö D E R N D O R F E R

učitelj, revolucionar, narodopisec in angažirani znanstvenik

Simpozij ob 120-letnici rojstva

9. in 10. december 2014

Antiq Palace Hotel, Gosposka ulica 10, Ljubljana

» V Ž I V L J E N J U N I
M O G O Č E V S E G A
O D T I S N I T I P O
E N E M Z G L E D U «

Ingrid Slavec Gradišnik

Obletnice, kakršne koli že, so čas postankov in premislekov. Tokratni znanstveni simpozij se spominja rojstva Vinka Möderndorferja (5. april 1894–10. september 1958) kot mnogostransko angažiranega moža, ki ga enciklopedični in leksikografski zapisi pospremijo skoz njegovo življenje in delo z oznakami učitelj, politik, narodopisec, zbiralec etnološkega gradiva. Ob teh zgoščenih oznakah pa besede njegovega tovariša in prijatelja Martina Menceja zavezujejo k predstavitvi in presojam, ki merijo na njegovo izjemnost. Vsak posameznik je izjemen, a v toku časa so cenjene sledi, ki preživijo osebno biografijo.

V primeru Vinka Möderndorferja je izjemna, posebna tudi njegova biografija: skromno otroštvo, oropano starševske skrbi in ljubezni, trda pot do učiteljskega poklica, nenehna

premeščanja in kazni zaradi drugačnih nazorov, neupogljive in uporne drže v desetletjih učiteljskega poklica in angažiranega javnega in političnega delovanja za dobro ljudi povsod, kjer se je znašel. In dve vojni in čas po drugi, ki mu je bil vse prej kakor prijazen. Ob vseh ovirah, ki ga niso ustavile in za katere se zdi, kakor da jih je udomačil, je zapustil presenetljivo obsežen opus; ta sega v pedagogiko in didaktiko, politiko in naposled v takratno narodopisje, današnjo etnologijo in antropologijo.

Bil je tako izjemen in mnogostranski učitelj, revolucionar, delavski voditelj, in zbiratelj narodnega blaga, da zasluži njegovo življenjsko delo obširno in vsestransko obdelavo. ... Njegov življenjski opus ... še čaka na ustrezno sociološko, pedagoško, psihološko, etnološko in etološko obravnavo. (M. Mencej)

Njegova dela so pred strokovnjaki, da o njih spregovorijo, jih postavijo v čas, ko so nastajala, premislijo, kaj nam sporočajo danes. Žal smo ob tem prikrajšani za njegov obsežen delovni arhiv, ki ga dajo slutiti viroslovne navedbe, posebej v njegovih narodopisnih delih. Pripovedujejo o dnevnem stiku z ljudmi, s katerimi se je pogovarjal, da bi čim več zvedel o njihovem bivanju v svetu, bodisi na podeželju, v rudarskem in industrijskem okolju, v bolnišnici, zaporu, taborišču. Z otroki in odraslimi,

ženami in možmi, rudarji, kmeti, učitelji, ... se je pogovarjal tako rekoč o vsem, da bi se s posamičnostmi izrisale celote. Tudi po tem in še čem je bil Vinko Möderndorfer poseben in bistveno drugačen od raziskovalcev njegove generacije; ni bi »poklicni tujec«, odmaknjen opazovalec drugih, bil je ves čas in povsod družbeni kritik: skozi leče svojega svetovnega nazora je postavljaval zrcalo krizi kapitalističnega gospodarstva in dnevni politiki ter hkrati verjel v moč znanja, potrebnega za »velikopotezno ozdravitveno delo«:

*je potrebno, da se prav vsi Slovenci našega prosvetljenega časa aktivno pridružimo delu za posplošenje in razširjanje znanosti in kulture med najširše ljudske plasti. **Odprite ljudstvu studenec znanosti!** (V. Möderndorfer)*

Pri tem je neomajno vztrajal prav do konca.

I. NARODOPISJE ETNOLOGIJA ANTROPOLOGIJA

9

Ingrid Slavec Gradišnik,
Etnološki portret Vinka
Möderndorferja

10

Jože Hudales,
Etnološko delo
Vinka Möderndorferja.
Izbrani primeri

11

Jurij Fikfak,
Tretja smer Vinka
Möderndorferja

12

Rajko Muršič,
Vinko Möderndorfer –
organski intelektualec med
vasjo v hribih, ljubiteljskim
narodopisjem in revolucijo

II. LJUDSKA MEDICINA

14

Uršula Lipovec Čebtron,
Ljudska medicina Vinka
Möderndorferja skozi
optiko sodobne medicinske
antropologije

15

Mojca Ramšak,
Prispevek Vinka
Möderndorferja k ljudski
medicini na Slovenskem

16

Katarina Keber,
Bolezni otrok v
ljudski medicini Vinka
Möderndorferja

III. PRAVLJICE

18

Martina Piko-Rustia,
Vinko Möderndorfer in njegov
pomen za zbiranje koroškega
pripovedništva

19

Milena Mileva Blažič,
Vpliv pravljič Vinka
Möderndorferja na model
kratke sodobne pravljič

20

Anja Štefan,
Pripovedovanje koroške
pravljič iz zapuščine Vinka
Möderndorferja

IV. PEDAGOŠKO DELO

22

Mirjam Hladnik Milharčič,
Pedagoški, didaktični in
humanistični nazori Vinka
Möderndorferja in njegova
učiteljska pot

23

**Wendelin Sroka
in Branko Šuštar,**
Vinko Möderndorfer and his
»Slovenska začetnica« (1945)

V. POLITIČNO DELOVANJE

25

Karla Oder,
Vinko Möderndorfer –
med kapitalom rudnika in
razvojem občine Mežica

26

Jurij Perovšek,
Politično,
socialnogospodarsko in
narodno delovanje Vinka
Möderndorferja v letih
1920–1927

27

Miroslav Stiplovšek,
Dejavnost Vinka
Möderndorferja v mariborski
oblastni skupščini
1927–1928

28

Bojan Godeša,
Vinko Möderndorfer in
usodni dogodki v letu 1941

29

Aleš Gabrič,
Komunist starejše generacije
Vinka Möderndorfer. Od
somišljenika do nasprotnika
komunističnega režima

30

Igor Maksim Košir,
O stikih med Vinkom
Möderndorferjem in Mirkom
Koširjem

31

Stane Granda,
Slovenska socialistična
levica in agrarno vprašanje
v luči pogledov Vinka
Möderndorferja

I .

N A R O D O P I S J E

E T N O L O G I J A

A N T R O P O L O G I J A

Dr. Ingrid Slavec Gradišnik

znanstvena svetnica

Etnološki portret Vinka Möderndorferja

V primerjavi z nekaterimi drugimi raziskovalci, dejavnimi na področju narodopisja, etnologije in antropologije v desetletjih pred in takoj po drugi svetovni, je bil Vinko Möderndorfer deležen razmeroma manjše pozornosti. Starejši krajši zapisi o njem in pa novejša branja v zadnjem poldrugem desetletju mu vendarle, sicer z različnimi poudarki, dajejo poseben položaj v disciplinarni pokrajini v času, v katerem je ob svojem učiteljskem poklicu in politični angažiranosti strokovnemu izročilu prispeval razmeroma obsežen, predvsem pa v vsebinskem/tematskem in metodološkem pogledu presenetljivo raznovrsten in zaradi tega tudi izjemen opus: od zbirk narodopisnega gradiva s Koroške, krajevne monografije do ambicioznega načrta enciklopedične izdaje o duhovnem življenju Slovencev, kakor se izražajo v prepričanjih, verovanjih, navadah in šegah. Pozornosti, ki se je izmaknila podrobnejšemu ovrednotenju ob oblikovanju novih etnoloških usmeritev od 60. let prejšnjega stoletja, bo v tem prispevku deležna Möderndorferjeva monografija *Slovenska vas na Dolenjskem* (1938).

Etnološko delo Vinka Möderndorferja. Izbrani primeri

Etnološko delo Vinka Möderndorferja je bilo doslej ocenjeno že v številnih krajših (Slovenski biografski leksikon 1933, Enciklopedija Slovenije 1993, Slovenski etnološki leksikon 2004) in daljših objavah in ob različnih priložnostih (Milko Matičetov 1959, Janez Dolenc 1994 in Martin Mencej 1994, Ingrid Slavec Gradišnik 2000 in Jurij Fikfak 2008), ki dobro osvetljujejo njegovo izjemno življenjsko pot in na različne načine ocenjujejo njegov opus s področja »narodopisja«. V prispevku bo podrobneje osvetljeno predvsem njegovo ambiciozno zasnovano delo *Verovanja običaji in uvere Slovencev. Narodopisno gradivo*, ki ga je Möderndorfer sam označil za zelo inovativno, vsaj po tem, da se je izognil sterilni in po njegovem mnenju suhoparni »Zeleninovi razpredelitvi« gradiva in »upošteval celotno povezavo«. Zamislil si ga je kot »prvi poizkus enciklopedičnega dela iz slovenske ljudske modrosti« in ga postavil ob znamenito Štrekljevo izdajo *Slovenskih narodnih pesmi*. Najprej je izšla peta knjiga (1946), nato še druga o praznikih (1948), najobsežnejši del njegovega načrtovanega »peteroknjižja« *Ljudska medicina pri Slovencih* pa je izšla šele po njegovi smrti leta 1964. Prvi dve knjigi sta bili ob izidu deležni dokaj neugodne kritike, danes pa si, po več kot pol stoletja od izida, vendarle zaslužita ponovno ovrednotenje.

Tretja smer Vinka Möderndorferja

V prvi polovici 20. stoletja je mogoče na Slovenskem zaslediti tri osnovne smeri raziskovanja ljudskega in ljudske kulture. Prva je zbrana okrog etnografskega muzeja (ust. 1923) in usmerjena v raziskavo slovenske ljudske, nacionalne kulture. Druga je izpeljava takih raziskav v poskuse vračanja k kmečkemu jedru / bistvu slovenstva, na podeželje, ki sta jo najdosledneje uresničevala Niko Kuret in France Marolt z rekonstrukcijami (pri Maroltu tudi z imaginacijami) ljudskega izročila. Nasproti temu, v veliki meri na konceptualni tautologiji ljudskega zasnovanem diskurzu, je mogoče razbirati tretjo smer. Zanja so značilna v srednji Evropi (Avstrija, Nemčija, Romunija, Jugoslavija, ...) splošna in intenzivna prizadevanja po izbojšavi življenjskih razmer na podeželju. Smer je imela različne vire, ena od različic, potreba po higienizaciji, se je napajala na dunajski univerzi; druga, blažji ali izrazitejši marksizem, pa v tedanjih gibanjih in dogajanju v Sovjetski zvezi. To, zadnjo smer med obema vojnoma na Slovenskem najbolje predstavlja Vinko Möderndorfer. V okvirih dominantnega narodopisnega diskurza njegovo delo ni moglo biti povsem razumljeno.

Vinko Möderndorfer – organski intelektualec med vasjo v hribih, ljubiteljskim narodopisjem in revolucijo

Möderndorferjeva krajevna etnografija vasi v posavskem hribovju lahko sodi med zgodnja dela v okviru t. i. kmečkih raziskav, ki jih je v Sloveniji med obema vojnama nastalo več. Toda monografska zasnova prikaza celovitega načina življenja v takratnem času v marsičem odstopa od takratnih etnoloških in socioloških modelov raziskave. Zaradi prenicljive drže lokalnega učitelja, ki se je po prisilni odločitvi oblasti znašel v tem okolju, smo dobili prvo temeljito raziskavo ljudskega življenja na Slovenskem, ki je presegló okvire takratnega »narodopisja«.

Avtor se bo vprašal, kako je mogoče ovrednotiti to monografijo in Möderndorferjeva poznejša dela z vidika današnjih dilem angažirane etnografije in antropologije, celo zastopniškega militantnega raziskovanja. Odgovor se bržkone skriva v Gramscijevi predstavi angažiranega (organskega) raziskovalca, vpetega v vsakdanje boje preprostega ljudstva proti zaporednim hegemonijam vladajočih. Kot učitelj je, podobno kot nekaj desetletij pred njim Gabriel Majcen, izhajal iz trajnejšega neposrednega stika z ljudmi na terenu, vendar se je od glavnine drugih učiteljev takratnega časa bistveno razlikoval po revolucionarnih pogledih in delovanju.

Osrednja dilema današnjega časa ni le v tem, ali je mogoča politično nevtralna etnološka znanost, temveč v tem, kakšna je dolžnost sodobnih raziskovalcev in raziskovalk pri soočanju z bedo vsakdanjega življenja v časih krize, a tudi v časih debelih krav. Zato se moramo ob oziranju v skorajda prezrt etnološki opus Vinka Möderndorferja vprašati, česa se lahko danes naučimo od »organskih intelektualcev« preteklega časa, ki niso nikoli zasedali ne institucionalnih ne drugih položajev, a so vseeno postavili temelje sodobne etnologije, predvsem s svojim specifičnim etnografskim delom.

Ljudska medicina Vinka Möderndorferja skoz optiko sodobne medicinske antropologije

V prispevku bom kritično analizirala Möderndorferjevo delo *Ljudska medicina pri Slovencih* (1964) ter pokazala na pomen njegovega raziskovanja tradicionalnih medicin, obenem pa poudarila nekatere metodološke in teoretične probleme, ki jih današnji raziskovalci in raziskovalke v medicinski antropologiji lahko opazimo pri Möderndorferjevem delu. Podobno kakor v delih njegovih sodobnikov, je namreč tudi v *Ljudski medicini pri Slovencih* zaznati, da Möderndorfer tradicionalne medicine ni dojemal kot statične in ahistorične entitete ter je ni opisoval zunaj družbenega konteksta, v katerem se pojavlja. Poleg tega se avtor pogosto naslanja na empiricistično paradigmo, ki uradno medicino (biomedicino) jemlje za merilo presoje »drugih« medicin ter pri tem ločuje med »znanjem« in »verovanjem« oziroma med »racionalnim« in »iracionalnim«. Čeprav se empiricistična perspektiva danes še vedno vztrajno pojavlja v delih humanističnih in družboslovnih raziskovalcev, pa bom v prispevku pokazala, da je že Möderndorfer slutil omejitve, ki jih prinaša takšna obravnava tradicionalnih medicin.

Prispevek Vinka Möderndorferja k ljudski medicini na Slovenskem

Ljudska medicina pri Slovencih je najboljše del enciklopedično zasnovanega gradiva, ki ga je Vinko Möderndorfer zbiral tri desetletja in je izšel po njegovi smrti leta 1964. V njem so zbrani pisni viri iz rokopisnih in tiskanih del in njegovi lastni terenski podatki o zdravljenju ljudi in živali s fitoterapijo, torej z naravnimi, zeliščnimi zdravili, zdravili živalskega ali mineralnega izvira, magijo, praznoverjem in molitvami iz 19. ter deloma iz 20. stoletja. Opisana in statistično je ovrednotena tudi primerjava ljudske medicine z drugimi evropskimi narodi.

Zdravilni načini in sredstva za zdravljenje ljudi so v knjigi deloma razvrščeni podobno kot pri interni medicini: infekcijske bolezni, notranje bolezni, bolezni kože, travmatologija, torej poškodbe, zastrupitve, piki ipd., bolezni čutil, ženske bolezni, bolezni otrok in druge bolezni, kot so npr. rak, pri čemer Möderndorfer navaja tudi ljudske sinonime za te bolezni. Ta struktura ljudske medicine kaže vsaj na dvoje: na eni strani na pomanjkanje akademsko izobraženih zdravnikov in farmacevtskih zdravil v obravnavanem času ter na popularne prijeme ljudskih zdravnikov, na drugi strani pa na Möderndorferjeva prizadevanja, da bi kar najučinkoviteje sistematiziral ljudsko medicino, pri čemer mu je bil v oporo mdr. tudi zdravnik balneolog dr. Rudolf Leskovar.

Möderndorferjevo delo je najboljši povojni prikaz ljudske medicine na področju nekdanje Jugoslavije in je pozneje vplivalo še na druge etnologue, kulturne antropologe in zdravnike, ki so se v svojih študijah lotili obravnav ljudskega zdravljenja ljudi in živali (M. Makarovič, J. Zadravec, M. Dolenc, N. Židov, U. Lipovec Čebtron idr.), na delo terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja (1948–1984) ter na vpeljevanje novih predmetnih in metodoloških vidikov v slovenski etnologiji, da bi na njihovi podlagi poenotili raziskovanje (npr. pri topografskih raziskavah posamičnih občin v Sloveniji in s Slovenci poseljenih območij v zamejstvu in Etnološki topografiji slovenskega etničnega ozemlja, 1976–1996).

Bolezni otrok v ljudski medicini Vinka Möderndorferja

Razvoj resne medicinske obravnave bolnih otrok je proces, ki je bil na Slovenskem v grobem povezan po eni strani s skokovitim razvojem medicine, ki se je začel v zadnjih desetletjih 19. stoletja, in po drugi s počasnim razvojem javnega zdravstvenega sistema ter začetkov socialne države v času med obema vojnama. Znano je, da se je velik del prebivalstva tako zaradi nezmožnosti plačevanja zasebnih zdravnikov in zdravil kot tudi zaradi nezadostne javne zdravstvene mreže ter nezaupanja do znanstvene medicine še globoko v 20. stoletju zdravil s pomočjo ljudske medicine.

Vinko Möderndorfer in Pavel Košir (1878–1925) sta v delu *Ljudska medicina med koroškimi Slovenci* (1926) posebno poglavje namenila boleznim otrok (»Porodniške in otročje bolezni«). Posebno poglavje z naslovom »Razvoj otroka in otroške bolezni« je Möderndorfer napisal tudi v svojem delu *Ljudska medicina pri Slovencih* (1964). V prispevku bosta prikazani obe poglavji z analizo otroških bolezni in njihovega zdravljenja kot tudi povezave med Vinkom Möderndorferjem in Pavlom Koširjem.

III. P R A V L J I C E

Vinko Möderndorfer in njegov pomen za zbiranje koroškega pripovedništva

Posebnost koroških pravljic in povedk je morda prav v tem, da za fabulo skrivajo vsebino, ki je v središčnih krajih slovenskega etničnega ozemlja manj zaznavna, tj. skrb za ohranjanje slovenske identitete – kulture in jezika. Da so U. Jarnik, M. Majar Ziljski, A. Janežič, J. Sket, J. Scheinigg idr. v 19. stoletju v tolikšni meri posvečali pozornost pravljicam, povedkam in ljudskim pesmim in s tem usmerjali F. Kotnika, J. Šašla, V. Möderndorferja, P. Zablatnika idr., je po eni strani učinek recepcije Herderjevih idej o pomenu ljudskih pesmi in povedk za raziskovanje zgodovine Slovanov, po drugi strani pa je bil to tudi odziv na geografsko sečišče slovenskega in nemškega kulturnega kroga, ki se stikata prav na Koroškem. Tu se je zavest o lastni kulturi in kulturi drugega oblikovala tudi v odnosu do drugega, predvsem z iskanjem različnosti .

Möderndorfer je bil rojen na jezikovno-kulturni meji v Ziljski dolini, ki ga je oblikovala za njegovo nadaljnje narodno delo tudi za etnografijo v širšem in za pripovedno izročilo v ožjem smislu.

Že leta 1924 je Möderndorfer v Ljubljani izdal zbirko *Narodne pripovedke iz Mežiške doline*. V Mariboru je leta 1934 izšla narodopisna knjižica *Narodno blago koroških Slovencev*, leta 1937 je bila pri Celjski Mohorjevi natisnjena zbirka *Koroške narodne pripovedke* (ponatis 1946). Dopolnjena in predelana izdaja *Koroške pripovedke* je izšla leta 1957. Na začetku 90. let je pri založbi Drava v Celovcu znova izšel ponatis v štirih delih z naslovom *Koroške ljudske pravljice in pripovedke*. V letu 1972 je izšla zbirka *Koroške pripovedke* z zapisi V. Möderndorferja in J. Šašla, pri kateri je izbor in redakcijo opravil S. Kotnik.

V prispevku bo predstavljen pomen Vinka Möderndorferja za raziskovanje, dokumentiranje, publiciranje in promoviranje koroškega pripovednega gradiva in njegov pristop do zbiranja in urejanja gradiva.

Vpliv pravljic Vinka Möderndorferja na model kratke sodobne pravljice

V prispevku se bom osredinila na vpliv modela ljudske pravljice oz. pripovedke Vinka Möderndorferja na model kratke sodobne pravljice. V prvem delu bom obravnavala koroško pripovedko Mojca Pokrajculja, ki je v učnem načrtu za slovenščino. V drugem, osrednjem delu, bom pravljичni tip in zgradbo v Mojci Pokrajculji analizirala primerjalno z modelom kratke sodobne pravljice, predvsem Anje Štefan in pravljice Bobek in barčica, in bom pri tem posebej pozorna na razlike.

Mag. Anja Štefan

pesnica, pisateljica in pripovedovalka

Pripovedovanje koroške pravljice iz zapuščine Vinka Möderndorferja

Vinko Möderndorfer je zbiral folklorne pripovedi med koroškimi Slovenci v Mežiški dolini, Podjuni, Rožu in Ziljski dolini. Objavljal jih je od leta 1924, leta 1946 pa je izbor izdal v knjigi *Koroške narodne pripovedke*. V njej so dragocene bajčne povedke, socialne povedke ter živalske in čudežne pravljice. Nekatere, npr. Mojca Pokrajculja, so se s številnimi poznejšimi objavami in uprizoritvami široko uveljavile in spadajo med tiste slovenske pravljice, ki so danes med mladimi naslovniki najpriljubljenejše; nekatere so vključene v znane izbore slovenskih pripovedi (*Babica pripoveduje*, *Slovenske narodne pravljice*, *Slovenske ljudske pripovedi*) in zato vedno znova navzoče med bralci; nekatere pa ostajajo v ozadju. Eno izmed njih nam bo povedala avtorica.

I V. P E D A G O Š K O D E L O

Pedagoški, didaktični in humanistični nazori Vinka Möderndorferja in njegova učiteljska pot

Učiteljsko delo Vinka Möderndorferja bo postavljeno v kontekst časa in prostora med vojnama, v katerem so pogumno in tvegano delovali vsi narodno zavedni in socialno občutljivi učitelji in učiteljice. Poudarjena bo primerjava z njegovo sodobnico Angelo Vode (1892), ki je kot učiteljica prav tako neutrudno delovala politično, sindikalno, kulturno in strokovno ter bila zaradi tega izpostavljena enakim premeščanjem, preganjanjem in drakonskim kaznim ter naposled izbrisu iz kolektivnega spomina. Iz perspektive njegovih sodobnikov se učiteljska prizadevanja Vinka Möderndorferja pokažejo – tako kakor njegova usoda – kot izjemna in hkrati neizogibna.

Revolucionarno in načelno dosledno delovanje Möderndorferja kot učitelja bom v prispevku orisala z navedbami njegovih mest učiteljevanja in razlogov za premeščenja, kolikor jih je mogoče rekonstruirati; z načini pedagoškega delovanja in družbenega angažmaja, kakor jih je mogoče razbrati iz objavljenih besedil v *Učiteljskem tovarišu* in drugih delih; s sindikalnim aktivizmom (pri tem se je zavzemal za depolitizacijo učiteljske organizacije), ki je bil v določeni meri že poglobljeno raziskan (B. Šuštar), ter predvsem prek osebnega doživljanja njegovih pedagoških in socioloških razmišljanj, razloženih posebej v delu *Sodobna šola* (1938), ki se kažejo kot sodobna, izvirna in, seveda, utopična.

Vinko Möderndorfer and his »Slovenska začetnica« (1945)

Among the lesser known works of Vinko Möderndorfer are several *začetnice*, i. e. textbooks for basal reading instruction in primary schools. The primers reflect Möderndorfer's views not only on teaching the rudiments of reading, but also on politics. This paper focuses on the *Slovenska začetnica* published in 1945 in Ljubljana and authored by Möderndorfer under the name of Vinko Modrinjavesčan. Though edited by the Ministry of Education, the book was banned from classroom use in autumn 1945 because its content was regarded as too dreadful for children. The ban was sanctioned by the president of the Slovenian government, Boris Kidrič.

The paper starts by explaining "foreign" interest into this textbook and its author. Next, it gives a brief overview of the primers Möderndorfer has compiled in his lifetime. In its main part the paper examines didactical, aesthetical and especially political features of the 1945 primer as well as contemporary judgements about the textbook by educators and other stakeholders in Slovenia. Finally, Möderndorfer's attempt to create a new primer for a new society is contextualized by way of a threefold comparison: (1) with partisan primers published on the territory of Yugoslavia during WW 2; (2) with the primer that was to replace Möderndorfer's *začetnica* in Slovenia in 1945; and (3) with primers published immediately after the war in other European countries.

V.

POLITIČNO DELOVANJE

Dr. Karla Oder

muzejska svetovalka

Vinko Möderndorfer – med kapitalom rudnika in razvojem občine Mežica

Pridobivanje svinca in cinka v zgornjem delu Mežiške doline je po prvi svetovni vojni na svetovni zemljevid postavilo tudi Mežico, ki je postala rudarsko središče. Sem so se naselili uradniki in nameščenci, pa tudi zastopnik in direktor rudnika svinca in cinka oziroma podjetja The Central European Mines Limited (CEML) Georg Bargate. V tem industrijskem in delavskem okolju, obremenjenem s številnimi socialnimi težavami povojnega časa, je po viharnih plebiscitnih dogodkih 1. maja 1921 dobil službo učitelj Vinko Möderndorfer, ki se je hitro vključil v politično in družbeno življenje kraja. Kot predsednik občinskega odbora je bil med pobudniki graditve meščanske šole za rudarsko mladino in zgraditve vodovoda v Mežici. Leta 1926 je objavil delo *Boji in napredek mežiških rudarjev*. S tem in s politično angažiranostjo si je prislužil nenaklonjenost vodstva rudnika in preiskave zaradi domnevno neupravičene porabe denarja za graditev šole. Möderndorfer se je 23. januarja 1927 odpovedal državni službi v Mežici. 11. septembra 1927 je bil na volitvah narodnih poslancev v Narodno skupščino kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev nosilec liste Delavsko-kmečkega republikanskega bloka za volilno okrožje Maribor in Celje. Podpirali so ga dekalisti, socialdemokrati in Kmečko-delavska zveza.

V prispevku so obravnavani vloga učitelja in socialista Vinka Möderndorferja v družbenem in političnem dogajanju v rudarski Mežici in delavski Mežiški dolini, njegov odločen poseg v poslovanje in sredstva rudnika svinca in cinka ter zagotavljanje javnega interesa za izobraževanje. Z vsem je vplival na način življenja v prostoru med Peco in Uršljo goro.

Politično, socialnogospodarsko in narodno delovanje Vinka Möderndorferja v letih 1920–1927

Vinko Möderndorfer je v delavskem gibanju deloval od leta 1920. V času plebiscitnega boja na Koroškem je kot učitelj v Malem Št. Vidu na (avstrijskem) Koroškem skušal uporabiti plebiscitno propagando za organiziranje proletariata, a so mu to preprečile plebiscitna komisija in jugoslovanske zasedbene oblasti v coni A. Nato je v Mežici, kjer je bil zaposlen kot učitelj, kot pripadnik Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS) v letih 1920–1927 deloval na političnem, kulturnem, združnem in sindikalnem področju. Organiziral je delavstvo v Mežiški dolini in odločilno prispeval, da je na občinskih volitvah leta 1921 doseglo dober volilni rezultat. Obenem je z združnimi subvencijami delavcem pomagal k izboljšanju socialnega položaja in se proti angleškim lastnikom mežiškega rudnika boril za pravice rudarjev. O njihovem položaju in socialnem boju je leta 1926 izdal brošuro *Boji in napredek mežiških rudarjev*. Po izidu ga je vodstvo rudnika tožilo zaradi klevetanja. Sredi 20. let so v Mežici na njegovo pobudo in tudi na stroške lastnikov rudnika zgradili novo šolo. Leta 1927 je zapustil državno službo in se zaposlil kot zavarovalniški agent.

Möderndorfer je v 20. letih v javnosti najvidneje nastopil leta 1927, ko je 23. januarja najprej kandidiral na volitvah v oblastno skupščino mariborske oblasti in 11. septembra še na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Na oblastnih volitvah je bil nosilec skupne liste Socialistične stranke Jugoslavije, JSDS in komunistov za dravograjski in slovenjegraški okraj, na volitvah v Narodno skupščino pa skupne liste JSDS in komunistov za mariborsko okrožje. Kot nosilec obeh list je zagovarjal tedaj najbolj poudarjena načela v slovenskem delavskem gibanju. Na volitvah v oblastno skupščino je bilo njegovo ime povezano z zahtevo po samoodločbi slovenskega naroda in samostojnem državnopravnem položaju Slovenije, omejitvi brezposelnosti, uveljavitvi zakona o zaščiti delavcev in njihovega starostnega zavarovanja, izvedbi agrarne reforme, pospešitvi združništva, sodelovanju ljudstva pri usmerjanju šolstva in uvedbi progresivnega davka, na volitvah v Narodno skupščino pa z zahtevo po nevmešavanju tujega kapitala v notranje zadeve Jugoslavije, ponovnem poudarku pravice slovenskega naroda do samoodločbe in federativnega državnopravnega položaja, zahtevo po davčni enakopravnosti v državi, pobijanju korupcije, spoštovanju temeljnih človekov pravic in svoboščin in ženski volilni pravici. Skladno z omenjenimi zahtevami je deloval kot poslanec mariborske oblastne skupščine, medtem ko na volitvah v beograjsko skupščino ni bil uspešen. Möderndorfer je bil oblastni poslanec do 6. januarja 1929, ko so bile z uvedbo osebne diktature kralja Aleksandra Karađorđevića oblastne skupščine razpuščene. Po razpustu oblastnih skupščin se je vrnil v učiteljski poklic. Leta 1930 se je vključil v komunistično stranko in nato v njenem okviru nadaljeval svoje delo v delavskem gibanju.

Dejavnost Vinka Möderndorferja v mariborski oblastni skupščini 1927–1928

Möderndorferjeve razprave in predlogi v dveletnem delovanju mariborske oblastne skupščine, o katerih so podrobni podatki v arhivskem gradivu, kažejo, da je svojo poslansko funkcijo opravljal izjemno prizadevno. V proračunskih in uredbodajnih razpravah si je kot socialni demokrat prizadeval zlasti za reševanje žgočih socialno-ekonomskih problemov, kot učitelj je pokazal veliko skrb za izboljšanje položaja šol in kulturnih ustanov, tehtne pa so bile tudi njegove pobude za izboljšanje zdravstva in pospeševanje javnih gradenj. Razprave je izkoristil tudi za opozorila, da država ne izvaja nekaterih zakonov za zaščito delavstva.

Med vsemi poslanci je Möderndorfer največkrat uporabil poslansko možnost, da z nujnimi predlogi doseže takojšnjo obravnavo hudih problemov. Večkrat je zahteval pomoč za brezposelne mežiške rudarje in državne ukrepe za izboljšanje rudarskega socialnega zavarovanja, posebej tudi uveljavitev avtonomije za mežiško občino po razpustu njenega občinskega odbora in izboljšanje razmer za delovanje meščanske šole v Mežici, ki je bila zgrajena predvsem po njegovi zaslugi. Julija 1928 je predlagal oblikovanje združene Slovenije z zakonodajnim parlamentarnim predstavništvom, kar je bila zahteva za uvedbo avtonomistične državne ureditve. Möderndorferjevi predlogi za reševanje socialnih, političnih in drugih problemov pomenijo uresničevanje programa Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in predvolilnih obljub.

Vinko Möderndorfer in usodni dogodki v letu 1941

V prispevku bo prikazano delovanje Vinka Möderndorferja kot sodelavca in aktivista Osvobodilne fronte v letu 1941 s posebnim poudarkom na njegovi vlogi pri navezovanju stikov s predstavniki liberalne stranke in zlasti pri vprašanju, povezanem z odhodom polkovnika Jake Avšiča in majorja Karla Novaka jeseni 1941 k četniškemu voditelju Draži Mihailoviću na Ravno goro v Srbijo. Leto 1941 je bilo namreč čas postopnega oblikovanja osvobodilne organizacije in hkrati tudi oblikovanja pomembnih medsebojnih razmerij na slovenskem političnem prizorišču. V tem kontekstu je imelo pomembno vlogo tudi iskanje stikov nastajajoče Osvobodilne fronte z najrazličnejšimi političnimi skupinami, da bi ustvarili sodelovanje na skupni platformi oziroma da se z njimi vsaj razbistrijo in pojasnijo stališča o tem, kaj in kako storiti v razmerah okupacije. Dolgoročno pa je bilo še pomembnejše dogajanje jeseni 1941, ko je prišlo v Srbiji do znanih dogodkov med partizansko vojsko pod Titovim poveljstvom in četniki Draže Mihailovića; ti so se sprevrgli v medsebojni spopad, ki se je končal praktično šele z za partizansko stran zmagovitim koncem vojne. V Sloveniji, kjer so bile razmere jeseni 1941 precej drugačne, pa se je prav z Avšičevim in Novakovim odhodom v Srbijo, pri katerem je bil na poseben način udeležen tudi Vinko Möderndorfer, do konca leta 1941 tudi z vidika odnosa slovenske partizanske vojske do četnikov zbistril položaj, ki je odločilno vplival tudi na nadaljnji razvoj dogodkov v Sloveniji.

Komunist starejše generacije Vinko Möderndorfer. Od somišljenika do nasprotnika komunističnega režima

V prispevku bo predstavljeno življenje Vinka Möderndorferja v povojnih letih. Zmagoslavje nad okupatorjem in prihod na oblast stranke, ki jo je podpiral že v predvojnih letih, mu nista prinesli dolgotrajnega zadovoljstva. Najprej je služboval na Ministrstvu za prosveto Slovenije, nato pa je bil premeščen za šolskega nadzornika v Celje. To mu je ustrezalo, saj je bil novembra 1945 izbran za tajnika v Tiskarni Družbe sv. Mohorja, ki je delovala v Celju. V tej vzporedni Mohorjevi družbi, ki so jo komunistične oblasti ustanovile, da bi lahko nadzorovale delovanje Družbe sv. Mohorja, je skrbel za tisk Mohorjevih knjig in za izvajanje skritih cenzorskih načel. Objavil je tudi več svojih knjig, v koledarju pa nekaj člankov, v katerih je slavil povojno spremembo političnega sistema.

Kmalu se je znašel v težavah, ki jih je v vsakdanjem življenju pred ljudi postavljala nova komunistična oblast. Povezoval se je predvsem s starejšimi komunisti, zlasti Dragotinom Gustinčičem in Prežihovim Vorancem, ki so se po vojni počutili odrinjene od političnih vzvodov moči in v povojni stvarnosti niso videli uresničitve nekdanjih sanj. Nanj je vplival zlasti Gustinčič, ki je napisal najostrejše kritike povojne oblasti z ortodoksno komunističnih idejnih izhodišč, Möderndorfer pa je bil prvi, ki se je seznanil s pismi, ki jih je Gustinčič poslal vodilnim komunističnim oblastnikom. Prežihov Voranc ni bil vnet za kritike in se je raje umaknil v pisateljstvo. Politična policija je na njihovo dejavnost postala pozorna ob zaostrovanju jugoslovansko-sovjetskih odnosov in takrat je bil med Gustinčičevimi somišljeniki aretiran tudi Möderndorfer. Še po zaslišanjih je dolge mesece preživel v zaporniški samici preiskovalnega zapora, nato pa je bil obsojen na prisilno delo in bil pozneje poslan na Goli otok. Med zasliševanji je vseskozi zatrjeval, da ni privrženec resolucije informbiroja in je od tega odstopil šele, ko je bilo to nujno, da so ga spustili z Golega otoka. Po vrnitvi v Celje se ni več vključeval v politične razprave.

Igor Maksim Košir

režiser, izredni profesor AGRFT, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani

O stikih med Vinkom Möderndorferjem in Mirkom Koširjem

Razprava temelji na pisnih dokumentih, ki so se ohranili v mojem zasebnem arhivu in v Arhivu republike Slovenije. V prvem primeru gre za osem pisem, napisanih med 14. X. 1946 in 8. X. 1947. Zadevajo v veliki meri prispevke, ki jih je Mirko Košir pisal (ali bolje: bi naj pisal) za Družbo sv. Mohorja v Celju, od katerih je prve štiri podpisal Vinko Möderndorfer, petega in šestega Fran Saleški Finžgar, sedmega in osmega pa Franc Kotnik. V pismih, ki jih je napisal Möderndorfer, je zapisano še marsikaj drugega.

Dokumenti iz Arhiva republike Slovenije so izvleček iz fascikla »Košir Mirko, RSNZ 80-14«, ki je ohranjen na mikrofilmih. Gre za 1158 gosto tipkanih strani zapisnikov o zasledovanju in aretaciji, o zaslišanjih; sodbi; rokopisov in tipkanih prepisov poročil, ki so jih pisali »sojetniki« o glavnem zaporniku; poročilo o smrti na Golem otoku. Priloženi so dokumenti iz fasciklov drugih obtoženih, ki se nanašajo na Mirka Koširja, tudi iz fascikla Vinka Möderndorferja. Pomemben je seznam 848 oseb, ki »nastopajo« v vsem tem pisanju. Möderndorfer je med njimi kot ena od oseb, ki bi naj bil z Dragotinom Gustinčičem, Mirkom Koširjem in drugimi »zarotniški center« starih komunistov ob pismu o stanju v slovenski partiji, ki ga je Dragotin Gustinčič pisal Edvardu Kardelju. Pozneje so, političnim potrebam primerno, postali gestapovci, informbirojevci in še sorodnih okrasnih pridevkov deležni sovražniki države. Praviloma vsi so pristali na Golem otoku. Nekateri za vedno. Slovensko zgodovino pisje, z *Enciklopedijo Slovenije* vred, se pri posameznikih omembi letovanja na Golem otoku še vedno sramežljivo ogiba.

Dr. Stane Granda

redni profesor, znanstveni svetnik

Slovenska socialistična levica in agrarno vprašanje v luči pogledov Vinka Möderndorferja

Položaj slovenskega kmeta se je v stari Jugoslaviji zelo poslabšal. Na eni strani je izgubil svoje stoletne trge, kot so bili Trst, Gradec in rudarsko-industrijski predeli severne Štajerske, na drugi se je spopadel s konkurenco slavonskih, vojvodinskih in drugih kmetov. Prenehali sta tudi stoletna pomoč in skrb avstrijske države, ki ju je izkazovala predvsem s pomočjo kmetijskim družbam. Zadružništvo si po 1. svetovni vojni dejansko ni opomoglo, dodatno ga je potolkla še gospodarska kriza 1929. leta.

Podobno težak ali še težji je bil položaj primorskih, zlasti vipavskih kmetov, ki so bili med slovenskimi najbolj usmerjeni v tržne monokulture. Modernizacija slovenskega kmetijstva se je praktično ustavila in se je dejansko nadaljevala šele okoli 1960, ko so k njej največ pripomogli naši »gastarbajterji«. Razmere so naravnost klicale po analizah, toda ljudje, ki so se hoteli uveljavljati v politiki, so kazali premalo iniciativnosti.

Slovenska demokratična levica ni razvila specifičnih pogledov na slovenske agrarne razmere. V bistvu je vprašanje neposredno ali posredno ignorirala oziroma se mu posvečala zgolj v predvolilnih časih, ko je potrebovala glasove. Še slabša je bila v tem pogledu komunistična stranka, ki ni bila sposobna videti slovenskih razmer, ampak je prenašala tuje vzorce in kmetom vsiljevala tuje cilje. Za kmeta ni bistveno obdelovanje zemlje, temveč tudi njena posest in lastnina.

Ob omenjeni trditvi pa je nekaj izjem, tako na socialistični kot komunistični strani. Vinko Möderndorfer nedvomno sodi v to skupino (Prežih, Marentič, Jurančič idr.). Čeprav naj ne bi nikoli bil komunist, pa je ravno prek raziskovanja socialnega vprašanja slovenske vasi prišel z njimi v tesnejše politične povezave. Dopuščam možnost, da so ga prav te pripeljale tudi v konflikt z njimi in vplivale na njegovo življenjsko usodo. Dejstvo je namreč, da slovenski komunisti, razen redkih izjem, niso zmogli preseči dogmatskih predstav leninistično-stalinskih politikov.

Möderndorferja ne moremo šteti k politikom, ki jim je prvenstveni cilj oblast in politika sredstvo, da se do nje prikopljejo, ampak med one, ki hočejo prek politike izboljšati socialne razmere. Bil je med redkimi, ne pa edini, ki je na »levi strani« videl tragedijo slovenske in še posebej dolenske vasi. Tudi ni naključje, da se je glede kmeta povezoval s Prežihovim Vorancem.

